

ISSN 0350-185x, LXXII, св. 3–4 (2016)

UDK: 811.16'366.54'37

COBISS.SR-ID: 226397196

DOI: 10.2298/JFI1604027T

Примљено: 14. марта 2016.

Прихваћено: 21. јуна 2016.

Оригинални научни рад

ЗУЗАНА В. ТОПОЛИЊСКА*

Македонска академија наука и уметности

ПАДЕЖНИ ОДНОСИ VS. СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ

Ауторка схвата „падеж“ као семантички мотивисан синтаксички однос између предиката и његовог имплицитног аргумента. Семантичка мотивација овог односа значи да је семантичка улога дотичног аргумента кодирана у семантичкој структури управног предиката.

Традиционални адвербални падежи као што су номинатив, датив, акузатив, инструментал и локатив првенствено имплицирају аргументе који функционишу као агенс (Н), адресат / бенефицијенс (Д), објекат (А), пратећи чинилац (И), локација (Л) – горенаведене ознаке треба схватити као уопштене семантичке улоге. Скуп конкретних улога је отворен и немогуће је и непотребно сакупити општи списак семантичких улога.

Кључне речи: падеж, пропозиција, граматичка категорија, семантичка категорија.

Кад сам се пре много година почела бавити македонским језиком, једно од првих питања које сам себи поставила било је: како то да македонски скоро нема оних морфолошких падежних форми на које сам се ја, Пољакиња, навикла и које мени носе одређену информацију? Да ли је та информација за Македонце ирелевантна па се губи или је изражена на неки други начин? На који?

Током протеклих 50 година покушаји да одговорим на та питања донели су више чланака, чак и једну књижицу и један нацрт теорије падежа, или – како их сада зовем – падежних односа, која ми у светлу мени познатих чињеница карактеристичних за словенске, и не само словенске језике, изгледа веродостојна и прихватљива. Да бих је укратко овде представила, треба прво да објасним како разумем неке кључне термине.

---

* ztopolin@gmail.com

Граматичку категорију разумем као граматикализиран фрагмент/ исечак шире семантичке категорије, која може да дође до изражаја и помоћу лексичких средстава, а граматикализацију разумем као регуларизацију граматичких показатеља (експонената, маркера) одређене информације; значи: граматичка категорија је у ствари семантичка категорија са регуларним, транспарентним, предвидљивим показатељима. Намеће се закључак да је граматикализирана информација важна информација, од које зависи успех језичке комуникације, па је зато потребно да има експлицитне експоненте. Систем граматикализоване информације представља граматику једног језика.

Пропозиција је за мене основна комуникативна јединица; језички текст је низ пропозиција, или експлицитно реализованих или кондентованих – зависи од контекста и/или конситуације. Пропозиција је језички пренос неке статичке или динамичке ситуације (*state of affairs / event*). Пропозицију сачињавају конститутивни предикат и његови имплицирани аргументи, тј. аргументи кодирани у његовој структури. Узмимо предикат ‘чути’ – школска грамика нас учи да је у њему садржана информација ‘неко / неки живи организам перципира нешто / неки звук’, значи: ако разумемо предикат ‘чути’, знамо и то да он имплицира два аргумента, један чији је референт неки живи организам (евентуално апарат) способан да перципира звук, а други – чији референт је неки звук / нека информација – предмет аудитивне перцепције, итд. Истраживања природних језика показују да предикати обично имплицирају од један до три, ређе четири аргумента.¹

Аргументи могу бити предметни или пропозиционални. Предметни аргументи имају за референте материјалне делове света; они се на површини текста остварују као именичке синтагме. Пропозиционални аргументи имају за референте целе пропозиције, а на површини текста остварују се као комплементарне да-реченице или – као резултат синтаксичке деривације – као именичке синтагме конституисане од *nomina actionis* или *nomina acti*.

Падеж није за мене морфолошка форма, него синтаксички однос између предиката и његових имплицираних аргумената. Према томе, не служим се термином „падеж“, него термином „падежни однос“. – Верујем да је тај однос семантички мотивисан, а под семантичком мотивацијом падежних односа подразумевам семантичке

---

¹ Одмах да додам да допунске информације за локацију у времену и у простору, ако нису директно имплициране од стране предиката, не бројим међу аргументе; исто се односи и на метатекстуалне ауторске коментаре. Сви се они одnose на пропозицију као целину, а не само на конститутивни предикат.

улоге аргумената које контролише релација која представља конститутивни предикат дате пропозиције. Мислим да сам ту блиска схватању семантичких улога на начин како их је представио Филмор уводећи тај термин (уп. FILLMORE 1966, 1968). Следили су бројни покушаји састављања инвентара семантичких улога од стране лингвиста који раде у оквиру теорије „смысл ↔ текст“; међутим с временом се показало да тај инвентар увек остаје отворен, док се поједини ауторизовани спискови, прављени на материјалу различитих језика, разликују не само по саставу, броју и хијерархији предложених јединица него и по интерпретацији тих јединица.

И. Мељчук у својој монументалној *Семантици* (МЕЛ‘ЏУК 2012) констатује да појам ‘семантичка улога’ није издржао пробу времена и да би требало одустати од њега. Чини ми се да је то сувише радикална сугестија и да би појам ‘семантичка улога’ при одговарајућој интерпретацији могао да буде корисни инструмент граматичког описа. Навешћу овде своје аргументе у одбрану тог појма.

Као што сам већ споменула, пропозицију схватам како језички одраз, „снимак“, неке реалне, тј. /+ фактивне/ или виртуелне, тј. /- фактивне/ ситуације. Конститутивни члан пропозиције (конститутивни предикат) јесте семантичка јединица релацијске природе и реферира/упућује на стање или акцију која креира дату ситуацију; референти аргумената конститутивног предиката јесу термини/активни и/или пасивни учесници конститутивне релације.

Досадашња многобројна истраживања су показала да један предикат може да има од једног до три аргумента, ретко четири аргумента. Та бројка није далеко од суме чланова граматичке категорије падежних односа (лат. *cassus* ‘пад’; ‘пао’) које нам је оставила у наследство класична граматичарска пракса као помоћне инструменте у спровођењу граматичког описа једног језика; додајмо да значајан део те збирке, судећи по називима, сугерира доминантну локативну, односно спацијалну функцију. Ово класично наслеђе без поговора су прихватили аутори првих граматика модерних европских језика, који су и сами већином били класични филолози или такозвани полихистори.

Да видимо може ли се утврдити нека врста корелације између „класичних падежа“ и главних типова семантичких улога које могу имати аргументи једног предиката.

Као што сам споменула горе, типична ситуација језички изражена у виду пропозиције може да има од једног до четири „учесника“.²

² Апсурдно би било прихватити „ситуацију без учесника“; кад на површини текста нема показатеља аргумената, ради се или о контекстуалној / конитуацијској

Серију отвора номинатив, номинација вршиоца радње, улога примарно маркирана као /+ hum/, а чија је природа прецизније кодирана у структури појединих конститутивних предиката. Иако је ‘вршилац радње’ примарно маркиран као човек, практично нема ограничења у избору кандидата до ове функције, чак има и пасивних ‘вршилаца радње’, уп., на пример, у исказу *Жрџива судара била је нејомична* и сл. Творбени пандан номинативног аргумента у његовој примарној /+ hum/ варијанти јесте баш вршилац радње.

Дативни аргумент има улогу адресата, бенефицијента, циља радње, па је такође примарно маркиран као човек. Другим речима: ако ситуација снимљена у датој пропозицији има два учесника маркирана како /+ hum/, онда је први од њих референт номинативног, а други дативног аргумента. Ни овде објективно нема селективних ограничења у избору кандидата за улогу адресата, а природа те улоге је прецизно кодирана у семантичкој структури конститутивног предиката дате пропозиције. Статистика реализације типа /+ hum/ је већа него код номинатива. Вреди нагласити да датив нема функционалне паралеле у творбеном систему. Тиме се потврђује да се ради – као и код номинатива – о референту /+ hum/, а разлика је само у карактеру падежног односа.

Акузативни аргумент представља објект на коме се врши радња, а та радња може да буде његова трансформација, креација, деструкција, и сл. Нема никаквих ограничења у избору референта, ако је то човек – појављује се у пасивној улози, а карактер те улоге – као и код свих падежних односа – кодира се у тзв. лексичком значењу, тј. у семантичкој структури конкретног предиката. Ваљда баш та неограниченост избора допринела је да у неким језичким кодovima експонент акузативног односа буде унапређен до улоге тзв. општег падежа (*casus generalis*).

Референт инструменталног аргумента има улогу придружног фактора, другостепеног учесника ситуације; одабрала сам овај термин да бих могла њим да обухватим обе главне функционалне варијанте, праву инструменталну и комитативну, које у више језичких кодова имају исте површинске показатеље, уп. мак. *Маја бришеше солзи со рацеџе.*, *Јане одби лоџџа со глава.*, *Наде дојде со сесџра* према срб. *Маја је брисала сузе рукама.*, *Јане је одбио лоџџу главом.*, али *Наде је дошла са сесџром...*- Опозиција / +/- hum / и овде, као и код акузатива, ирелевантна је.³

елизији, или, нпр. код исказа типа *Разденило се*. о виртуелном просторном аргументу ‘овде’, ‘на месту о коме говоримо’, и сл.

³ У пољском има неколико типова конструкција које бисмо тешко могли обухватити понуђеном интерпретацијом. Уп. нпр. конструкције идентификације ти-

Представљена четири односа везују директне и/или индиректне, активне и/или пасивне учеснике конститутивне радње. Остали аргументи – имплицирани или (чешће) неимплицирани, носе информацију о просторним параметрима те радње, као и целе ситуације, па сам их скупила под терминолошком капом: локатив. – Први корак човека ка савлађивању и контроли света у коме живи је стицање оријентације у простору. Просторни параметри су многобројни, организовани према опозицијама: горе ~ доле, напред ~ назад, лево ~ десно, напоље ~ унутра, исток ~ запад, север ~ југ, итд., све то зависно од неограниченог броја тзв. локализатора (= релевантних у датој ситуацији оријентира у простору), почињући од самог аутора језичке поруке. За сигнализирање просторне локације европски језици рано су постпозитивним (морфолошким) придружили препозитивне (синтаксичке) показатеље, тј. предлоге, неки су се чак одрекли оних постпозитивних. Предлози су се показали и бројнији, и способни да изразе више просторних дистинкција, и лакше перципирани и интерпретирани од саговорника. У неким језичким кодовима шири се чак и употреба тзв. двојних предлога, тј. састава у којим предлог динамичке локализације контролира предлог статичке локације,⁴ уп. старе спојеве као *од њред, из над*, и сл. – Нећу овде набрајати све могуће семантичке варијанте локативних аргумената.^{5,6}

па *Ten człowiek jest moim bratem / naszym nowym nauczycielem...*, или предикате са инструменталном рекцијом типа *kierował przedsiębiorstwem, dowodził armią*. Вероватно се ради о локалним идиоматским иновацијама са инструменталом као најслабије оптерећеним падежним односом, стављеним у конкуренцију са номинативом или са акузативом.

⁴ Ту проблематику у македонском језику систематски обрађује М. Марковић и постиже завидне резултате у интерпретацији сложених просторних функција појединих предлога и предлошких израза, уп., нпр., Марковић 2012, 2014.

⁵ Сигурно у свим језицима постоје серије идиоматских „падежних“ конструкција које не одговарају понуђеној интерпретацији. Обично се ради о локалним иновацијама насталим путем синтаксичке или семантичке деривације. Уп. фусноту 6.

⁶ У овом прегледу падежних односа нисам нашла место ни за генитив. За разлику од горе приказаних „адвербијалних падежа“, он је по својој семантичкој природи ‘possessor’, тј. аргумент виртуелног предиката ‘habere’, док је синтаксички зависан од показатеља другог, другостепеног аргумента тог предиката, тј. ‘possessum’. Дакле, испада да је он „адноминалан падеж“, што је према горе предложеној дефиницији падежног односа *contradictio in adiecto*. Покушај интерпретације тог конфликта остављам за другу прилику.

* * *

Да сумирам: семантичка анализа покажује да сваком од традиционалних падежних односа одговара једна генерализована семантичка улога типа ‘вршилац радње’, ‘објект радње’, и сл., која функционише као капа за отворени скуп (open set) конкретних семантичких улога кодираних у семантичкој структури конститутивних предиката респективних пропозиција. Темпо развоја нових иновативних технологија и њихових продуката у савременом свету доноси нове и нове типове професионалних радњи и нове семантичке улоге за оне који их извршавају. Нема смисла да се праве нови и нови инвентари тих улога које као такве представљају предикати док денотати одговарајућих појмова не буду везани референцијалним индексима.

Изгледа да се можемо и даље мирно служити наслеђеном ‘падежном’ појмовном апаратуром, под условом да јој доделимо адекватну интерпретацију. *Mutatis mutandis* то важи и за појам ‘семантичка улога’, који је и те како функционалан и користан. Оптимистички је закључак да наша граматичка традиција има чврсте темеље.

Цитирана лијераџура

- FILLMORE, CH. J. “Toward a modern theory of case, The Ohio State University project on linguistic analysis”. Report No 13, Columbus, Ohio State University, 1966.
- FILLMORE, CH. J. “The Case for Case“. *Form an Meaning in Language*, 21–294, 1968.
- МАРКОВИЋ, М. „Предлошки секвенци за просторно доопределување во македонскиот јазик“, *Прилози ОЛЛН МАНУ*, XXXVI, 1–2, Скопје 2012, 189–200.
- МАРКОВИЋ, М. „Динамични просторни релации во македонскиот јазик со ‘човек’ како локализатор“. *Зборник од XL Научна конференција при Меѓународнои семинар за македонски јазик, лијераџура и кулџура*, УКИМ, Скопје 2014.
- MEL’ČUK, I. A. *Semantics. From meaning to text.*, John Benjamins Publishing Company, 2012, pp. 205–212.

Зузана В. Тополинска

ПАДЕЖНЫЕ ОТНОШЕНИЯ VS. СЕМАНТИЧЕСКИЕ РОЛИ

Резюме

В понимании автора „падеж“ – это семантически мотивированное синтаксическое отношение между предикатом и его имплицитным аргументом. Семантическая мотивация этого отношения означает, что семантическая роль указанного аргумента закодирована в семантической структуре управляющего предиката.

Традиционные адвербиальные падежи, такие как номинатив, датив, инструментал и локатив в первую очередь имплицитно аргументы, функционирующие как агенс (Н), адресат / бенефициант (Д), объект (А), сопутствующий фактор (И), место (Л) – вышеприведенные обозначения следует понимать как обобщенные семантические роли. Перечень конкретных ролей является открытым, и невозможно и не нужно составлять общий список семантических ролей.

Ключевые слова: падеж, пропозиция, грамматическая категория, семантическая категория.

Zuzanna V. Topolińska

CASE RELATIONS VS. SEMANTIC ROLES

Summary

The author understands the “case” as a semantically motivated syntactic relation between the predicate and its implied argument. The semantic motivation of the relation means that the semantic role of the respective argument is coded in the semantic structure of the controlling predicate.

Traditional adverbial cases such as Nominative, Dative, Accusative, Instrumental, Locative imply primarily arguments functioning as agent (N), addressee / beneficent (D), object (A), accompanying factor (I), location (L) – the above labels should be understood as generalized semantic roles. The set of concrete roles is open and it is impossible and unnecessary to compile a universal inventory of semantic roles.

Keywords: case, proposition, grammatical category, semantic category.